

Terugkeren naar de Heemkunde-site kan via de *Terugknop*.

U vindt de *terugknop* bovenin uw scherm, meestal uiterst linksboven.

De productie van linnen huishoudtextiel in Boxtel

De firma W.J. Van Hoogerwou & Zonen, 1852-1970

Hans Pel'

1 Inleiding

Hoewel de Brabantse linnennijverheid van groot belang is geweest, was zij nooit onderwerp van een aparte studie. Enkele losse studies, fragmenten uit een paar stads- en dorpsgeschiedenissen en jubileumuitgaven van enkele linnenweverijen vormen stukjes van een legpuzzel met nog vele open plekken.² Dit artikel biedt enkele ontbrekende puzzelstukjes, die de invulling van het totaalbeeld wat dichterbij brengen. Daartoe is de geschiedenis van de Linnen- en Damastweverij W.J. van Hoogerwou & Zonen onderzocht. Hoe heeft dit bedrijf zich in de loop van zijn bestaan ontwikkeld wat betreft organisatie, productie en afzet? Daarbij wordt ook nagegaan of de bedrijfsvoering traditioneel of innovatief van aard was. Tot slot krijgt de onderneming een plaats binnen Boxtels en Brabants perspectief.

Het bedrijfsarchief van de weverij is nog maar kort geleden beschikbaar gekomen. Het grootste deel daarvan is slechts voorlopig geïnventariseerd, de rest nog helemaal niet. Het bronnenmateriaal is gefragmenteerd, de meeste gegevens betreffen de periode 1880-1925; de boekhoudkundige archivalia geven geen duidelijk zicht op het financiële reilen en zeilen van het bedrijf. De weinige bronnen uit de periode 1930 tot 1970, het einde van de onderneming, zijn aangevuld met interviews.³ De beschrijving van de naoorlogse periode is in hoofdzaak gebaseerd op mededelingen en aantekeningen van G.J. Burgers jr., een der beide laatste firmanten. Na een zeer summier overzicht van de ontwikkelingen in Brabant en een globaal beeld van de linnennijverheid in Boxtel in de negentiende en twintigste eeuw, komen de stichting van het bedrijf, de firmanten, uitbreidingen en samenwerkingsverbanden aan de orde. Dan is er aandacht voor inkoop, productieproces, producten en verkoop. Tot slot zijn de belangrijkste punten nog eens op een rij gezet en volgen enkele conclusies.

Afb. 1. Gerard (l.) en Roelf Burgers, firmanten van de firma W.J. van Hoogerwou & Zonen van 1951 tot 1970.

2 De linnennijverheid in Brabant

Vanouds bestond in Nederland het eenvoudige en weinig kapitaalintensieve 'Verlag-systeem'. Verleger of 'reijers' leverden aan thuiswevers de grondstoffen en haalden na verloop van tijd het afgewerkte product weer op. Ze betaalden stukloon. In de zestiende en zeventiende eeuw waren Haarlem en Leiden belangrijke textielcentra. Toen de lonen in Holland in de achttiende eeuw stegen, verplaatsten veel Hollandse ondernemers hun activiteiten naar Brabant en Twente, waar de grondstoffen goedkoop waren en de lonen laag.¹ De Brabantse linnennijverheid was daardoor in hoge mate afhankelijk van kooplieden uit Holland. De Bataafse en Franse tijd brachten echter politieke en economische veranderingen, waardoor de Brabantse reijers een eind konden maken aan hun afhankelijkheid van Holland en als zelfstandig ondernemer konden optreden. Deze ontwikkeling leidde ertoe, dat in 1819 al ruim 40 procent van de Noord-Nederlandse linnenweverijen in Brabant gevestigd was.²

Omstreeks 1800 ontstond naast het werken met thuiswevers het 'manufactuur-systeem'. In dit systeem werd arbeid geconcentreerd in een werkplaats of atelier, hetgeen arbeidsverdeling en specialisatie mogelijk maakte. In het atelier werd ook het fijne linnengoed geweven. De ma-

nufactuur vroeg beperkte investeringen in de vorm van een ruimte en een aantal traditionele werktuigen. Voor Brabant, met een gebrek aan industrieel kapitaal en een overvloed aan goedkope arbeidskracht, was dit een ideaal systeem. De handelaar uit het Verlag-systeem werd fabrikleur.⁶ In slechte tijden kon hij terugvallen op het oude Verlag-systeem.⁷ Het linnen werd vooral verwerkt tot kleding en huishoudgoed en ook wel tot zeildoek, netten en band.⁸ De goederen werden op speciale linnenmarkten verkocht. De linnenmarkt in 's-Hertogenbosch bestond zelfs nog in het begin van de twintigste eeuw!⁹

De verschuiving van de linnennijverheid naar Brabant zette in de loop van de negentiende eeuw door. In 1871 bevond zich ruim 92 procent van alle vaderlandse linnenweverijen – in hoofdzaak eenmansbedrijven – in Brabant. In een periode van een halve eeuw was zo de sterk verspreide linnenindustrie bijna geheel geconcentreerd in Brabant en daar vooral in en rondom Eindhoven, Boxtel en Goirle.¹⁰

In het laatste kwart van de negentiende eeuw deed zich opnieuw een concentratiebeweging voor, nu niet geografisch, maar bedrijfsmatig. De productie verschoof meer en meer naar fabrieken met machinale getouwen.¹¹ De mechanisatie in de linnennijverheid kwam in vergelijking met de wol- en katoenindustrie laat op gang. De eerste machinale linnenweverijen waren die van Vissers-Eijcken in Geldrop en Jules van Dooren in Boxtel, beide gesticht in 1863. Nederland telde in 1871 nog slechts vier stoomlinnenweverijen.¹² Het aantal machinale linnenweverijen groeide ook daarna maar langzaam. Na de eeuwwisseling kwamen naast stoommachines elektromotoren in gebruik. In 1912 telde Brabant 21 linnenfabrieken met machinale getouwen: Aalst, Boxtel (4), Eindhoven (2), Geldrop (2), Gestel, Goirle (2), Helmond, Stratum (3), Strijp, Tilburg, Veldhoven (2) en Waalre. Deze bedrijven boden aan ongeveer 1400 arbeiders werk.¹³ In veel gevallen bleef de oude handweverij nog een hele tijd in bedrijf naast de machinale afdeling.

De mechanisatie vormde een bedreiging voor de huisnijverheid, omdat de machines het weven van plat linnen, vanouds het werk van thuiswevers, overnamen.¹⁴ Toch hadden in een ruime regio rond Eindhoven in 1909 nog twee à driehonderd thuiswevers werk.¹⁵ Handweverijen vonden men in 1912 in Aalst, Alphen en Riel, Boekel, Boxtel, Eindhoven, Goirle, Mierlo, Nuenen, Oerle, Someren, Stratum, Strijp, Tongelre, Veghel, Veldhoven, Vessem, Waalre en Zeelst. Buiten Brabant waren er slechts twee, een in Almelo en een in Groenlo.¹⁶ De handweverijtjes konden niet concurreren tegen de machinale en verdwenen op termijn.

Na de eeuwwisseling ontstonden zodoende in Brabant geleidelijk twee categorieën linnenweverijen. Ten eerste bedrijven, die grovere en goedkopere artikelen fabriceerden van zowel linnen als katoen. Ze waren ge-

concentreerd in het Brabantse Goirle.¹⁷ De vooral in Eindhoven en omstreken en in Boxtel gevestigde weverijen vormen de tweede categorie. Deze bedrijven vervaardigden huishoudtextiel van hoogwaardige kwaliteit, zowel wat betreft de samenstelling van de weefsels als de dessinering en finishing. Ze richtten zich op de individuele eisen van het publiek en verkochten rechtstreeks aan particulieren.¹⁸ Een aantal hield de traditionele handweverij nog lang in stand om aan de vraag naar het zeer fijne linnen te kunnen voldoen. Deze orders waren te klein en daardoor oninteressant voor de machinale weverij. Bovendien waren de gebruikte garens zo fijn, dat ze niet machinaal verwerkt konden worden.¹⁹ Enkele van deze gespecialiseerde weverijen, waaronder Van Dissel in Eindhoven en Van Hoogerwou te Boxtel, trokken gerenommeerde kunstenaars aan om nieuwe patronen te ontwerpen. De fijnere producten waren hoofdzakelijk bestemd voor de binnenlandse markt, de grovere werden ook uitgevoerd.²⁰

In de loop van de twintigste eeuw kreeg de linnenindustrie het steeds moeilijker. De consument gaf meer en meer de voorkeur aan het katoenen product. Dat was niet alleen voordeliger in prijs, maar ook beter bestand tegen de nieuwe wasmethoden, die in wasserijen werden toegepast. Bovendien was importlinnen, vooral uit België, goedkoper. Verder vormde de kunstvezel een nieuwe concurrent.²¹ Hoewel de linnennijverheid – vooral op de binnenlandse markt gericht – minder last had van de economische crisis in de jaren dertig dan de bedrijfstakken met een grote exportmarkt en profiteerde van de contingenteringspolitiek van de Nederlandse regering, daalde de rentabiliteit. Dat gold met name weverijen, die zich toeleiden op de fabricage van de wat luxere producten. De afzet daarvan kwam door de dalende koopkracht onder druk. Gebrek aan garens van goede kwaliteit leidde noodgedwongen tot de overstap naar katoen en kunstzijde.²²

Na de Tweede Wereldoorlog dreef de concurrentie van katoen en synthetische stoffen het linnengoed steeds verder in de hoek van de ouderwetse en luxe-artikelen.²³ Vanaf eind jaren vijftig overspoelden bovendien goedkope producten uit lage-lonen-landen de markt. De teruglopende vraag leidde tot overcapaciteit en concentratie in de sector huishoudlinnen. In Eindhoven ging de productie van Kerssemakers en Zonen in 1959 over naar Van Dijk. In 1964 fuseerde Van Dijk met Van Oerle uit Boxtel, hetgeen een jaar later leidde tot de opheffing van Van Dijk. In 1963 fuseerden Van Dissel en Van den Briel & Verster. Desondanks was hun ondergang enkele jaren nadien onontkoombaar.²⁴ In 1961 fuseerde Elias met Baekers en De Haes en drie jaar daarna volgde aansluiting bij de Koninklijke Nederlandse Textiel Unie. De fusies mochten niet baten, enkele jaren later ging het bedrijf ten onder.²⁵ De

Haes Holland werd in 1972 onderdeel van de Gamma Holding. De linnenindustrie in Brabant werd in de jaren zeventig grotendeels weggevaagd.²⁶ Enkele bedrijven overleefden door over te schakelen op nieuwe producten en nieuwe technologieën of de fabricage naar het buitenland te verplaatsen.²⁷

3 De linnennijverheid in Boxtel²⁸

De textielnijverheid was in Boxtel vanouds een belangrijke bedrijfstak. Omstreeks 1730 schreef de Boxtelse drossaard mr. Pieter Quellerius, dat "... de meeste gedeelte der inwoonders genoegsaem alhier soo door spinnen en weven moeten op bestaen..." Het gemeentebestuur sprak in 1814 in een schrijven aan de Gouverneur van "de oude luister" van deze bedrijfstak "die zeedert onheuglijke tijden bestaan [heeft] tot groot voordeel deezes gemeente vooral der geringere klasse".

Voor de ontwikkeling van de linnennijverheid in Boxtel was het van belang, dat in de omgeving vlas werd verbouwd en dat er stromend water beschikbaar was, geschikt om weefsels te wassen en te bleken. Verder was er sinds het midden van de achttiende eeuw via de straatweg naar 's-Hertogenbosch een vrij goede verbinding met het westen van het land. Evenals elders bestond in Boxtel in de achttiende eeuw het Verlagsysteem. De reizigers zetten werk uit in onder andere Oirschot, Best, Schijndel, Sint-Michiëlsgestel, Woensel en Liempde. Rond 1800 deed het manufactuursysteem zijn intrede. In de eerste helft van 1810 werkten zo'n zevenhonderd personen direct of indirect voor Boxtelse ondernemers. Er waren maximaal 84 getouwen in gebruik. Slechts een klein deel van de werklieden vond in de textielsector zijn hoofdberoep. De meesten verwierven met spinnen, weven en bleken een additioneel inkomen. Het spinnen gebeurde 'uit de hand, met het wiel en door werktuigen'. Oude en nieuwe werkmethoden werden naast elkaar gebruikt.

TABEL 1. *Aantal weefgetouwen, spinners en wevers in Boxtel vergeleken met Eindhoven en Helmond in de eerste helft van 1810.*²⁹

	getouwen	spinners	wevers
Boxtel	84	420	96
Eindhoven	136	860	274
Helmond	225	600	230

De Boxtelse fabrikeurs vervaardigden hoofdzakelijk effen en gebleemd tafellinnen, fijn linnen voor 'hembden', grijs linnen en gestreept linnen met ruiten. Zij gebruikten inlands en Vlaams vlas. Hun producten waren 'zeer wel befaamd'. Behalve de fabrikeurs waren er in 1812 nog 128 zelfstandige werklieden. Terwijl de katoenindustrie in Eindhoven, Gemert en Helmond door de groeiende vraag juist opkwam, werd in Boxtel geen katoen verwerkt. De productie van de Boxtelse bedrijven was in die jaren maar een fractie van die in Helmond en Eindhoven. In 1817 produceerden de Boxtelse weverijen 403 'stuks' linnen, de Helmondse bijna 40.000 en de Eindhovense ruim 13.000. De kwaliteit van het Boxtelse linnen en damast was goed. De Boxtelse fabrikant Hendrik van der Voort stelde in 1825, dat hij "... met ieder fabriek van dit Rijk kan mededingen", en beriep zich daarbij op leveringen aan de Nederlandse Stoomboot Maatschappij en aan Z.K.H. Prins Frederik. De bedrijfstak groeide na de Franse tijd echter niet uit. Slechts twee weverijen fabriceerden in de jaren veertig damast, namelijk Van der Voort en P.C. van de Ven.³⁰ Midden negentiende eeuw waren in de Boxtelse linnen-nijverheid ongeveer tien weverijen actief met meer dan twee getouwen. Samen hadden deze bedrijfstak 130 à 150 arbeiders in dienst. In 1857 nam een van de plaatselijke ondernemers – wie staat niet vermeld – een Jacquard-machine in gebruik. Dat was vrij laat. In Gemert, Nuenen en Helmond waren deze machines al rond 1840 in gebruik.³¹ De Jacquard-machine vergemakkelijkte het weven van gecompliceerde patronen met behulp van een ponskaartenmechaniek.

In Boxtel kwam de verschuiving van de handweverij naar machinale linnenproductie relatief vroeg op gang. In 1863 kwam in Boxtel de eerste stoomlinnenweverij in bedrijf. Stichter was Jules van Dooren, een telg uit de bekende Tilburgse fabrikantenfamilie Van Dooren-Dams. Met Vissers-Eijcken uit Geldrop was Van Dooren de eerste in Brabant die op stoom overging. Gezien zijn familiale achtergrond is het niet verrassend, dat Van Dooren 'met stoom' van start ging. Zijn keuze voor linnen is zeker ingegeven door de opbloei van de bedrijfstak als gevolg van de katoenschaarste tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog. Bij zijn keuze voor Boxtel als vestigingsplaats heeft stellig de gunstige verkeersgeografische ligging een belangrijke rol gespeeld: er was een goede wegverbinding met 's-Hertogenbosch en Eindhoven en de realisering van Boxtel als knooppunt van spoorwegen stond voor de deur. Een laad- en losplaats naast de deur maakte de aanvoer van steenkool aanzienlijk goedkoper. Deze overwegingen deden ook Hendrik Swinkels omstreeks 1865 besluiten om over te gaan op stoomkracht. Beide ondernemers waren in dit opzicht pioniers, want in 1871 waren er, zoals reeds vermeld, in heel Nederland nog maar vier stoomlinnenweverijen. De me-

Afb. 2. Deze foto van het hoofdgebouw, opgetrokken in 1867, dateert van ongeveer 1900. In de nok van de zijgevel de katrol, waarmee de gebleekte en gewassen stukken naar de droogzolder werden gehesen.

chanisatie in Boxtel stagneerde daarna. Het duurde tot 1880 voor een derde weverij, die van Johannes van Oerle, mechaniseerde. Rond de eeuwwisseling werkten nog altijd maar drie weverijen met stoomkracht: Van der Heijden (voorheen Van Dooren), Van Oerle en Princen.

TABEL 2. Aantal linnenweverijen, onderscheiden naar fabrieken en ambachtelijke bedrijven, en werknemers in Boxtel volgens de gemeenteverslagen in 1876 en 1900.³²

	1876		1900	
linnenfabrieken	7	231	7	255
ambachtelijke damast/linnen/pellenweverijen	7	38	11	63
totaal	14	269	18	318

De komst van elektriciteit gaf de mechanisering een nieuwe impuls. De weverijen van Van Ravels, De Leeuw en Van Hoogerwou schaften in 1904/ 1905 elektromotoren aan. Van der Heijden verruilde zijn stoommachine voor twee elektromotoren. In 1905 vestigde zich een nieuwe elektrische weverij in Boxtel, de N.V. Textielabrieken A.B. Hertzberger. Dit bedrijf, een voortzetting van de Eindhovense textielhandel van Hij-

man Hertzberger, fabriceerde vooral gordijnstoffen, zonnescermdoek, filterdoek, tentlinnen en zeildoek.

Sommige bedrijven hielden naast hun machinale weverij de handweverij in stand. Naast deze 'gemengde' bedrijven en de volledig gemechaniseerde bleven handweverijtjes nog tot in de jaren twintig bestaan. De thuisweverij in Boxtel was mede als gevolg van de fabriekmatige productie in de laatste decennia van de negentiende eeuw teruggelopen. De gemeente telde in 1913 nog maar vier thuiswevers, waaronder drie bejaarden. Toch werkten drie Boxtelse ondernemers, waaronder in elk geval W.J. van Hoogerwou & Zonen, nadien nog met thuiswevers, zij het uit andere plaatsen. Het grootste aantal thuiswerkers per werkgever bedroeg in 1913 acht.³³

Evenals elders verloor linnen vooral na 1900 ook in Boxtel steeds meer terrein aan andere stoffen, met name aan katoen. Een tweede verschuiving betreft de aard van het product. De Boxtelse linnennijverheid fabriceerde oorspronkelijk vooral huishoudlinnen, maar in de loop der tijd stapten enkele ondernemingen over op producten als machineband, gordijnstof, dekdoek, zeildoek, wagen- en autokappendoek, markezendoek en tentlinnen. Slechts bij enkele gemechaniseerde bedrijven behield huishoudlinnen op termijn een sterke positie. De handweverijtjes, die zich uitsluitend toelegden op huishoudgoed, verdwenen in het interbellum. We zien in Boxtel in die periode dezelfde tweedeling ontstaan, die Nijhuis constateerde voor Brabant: bedrijven, die zich toelegden op de productie van het hoogwaardige huishoudtextiel en de ondernemingen die grovere artikelen vervaardigden. De N.V. Textielfabrieken A.B. Hertzberger, de firma W. van der Eerden Stoomlinnenweverij en de afdeling bandweverij van de N.V. Van Oerle's Linnen- Damast- en Bandweverij behoorden tot de laatste categorie. De belangrijkste representanten uit de eerste categorie waren de Linnen- Damastweverij van Van Oerle en de Linnen- en Damastweverij W.J. van Hoogerwou. Dit waren ook de enige ondernemingen, die na de Tweede Wereldoorlog nog fijn linnen huishoudtextiel fabriceerden.³⁴ Van Oerle leverde oorspronkelijk linnengoed aan particulieren, maar richtte zich in de loop der tijd op de productie en veredeling van huishoudtextiel voor ziekenhuizen, horecabedrijven en scheepvaartmaatschappijen. Door groeiende concurrentie en een gelijktijdig krimpende markt vanaf eind jaren vijftig kwam het bedrijf in de problemen. Om deze het hoofd te bieden ging Van Oerle op zoek naar een fusiepartner. Deze werd gevonden in de N.V. Koninklijke Weverij Van Dijk uit Eindhoven. Dit in 1903 opgerichte bedrijf produceerde en verhandelde vooral huishoudtextiel. Dit werd gedeeltelijk via eigen filialen in een aantal grote steden afgezet. Institutionele afnemers kochten de rest.

In 1965 werd de N.V. Weverijen Van Oerle en Van Dijk opgericht als houdstermaatschappij van de aandelen van beide N.V.'s. Concentratie van de productie in Boxtel moest de kosten verlagen en de marktpositie versterken. In de nieuwe onderneming werkten ongeveer driehonderd personen. De reorganisatie was geen succes, want de slechte conjunctuur in de jaren 1966 en 1967 en de onverwacht hoge aanloopkosten leidden tot grote verliezen. Om het voortbestaan te garanderen stootte het bedrijf eind 1967 de sector huishoudtextiel geheel af. In 1969 richtten Van Oerle en het Engelse concern Marling Industries Ltd. een dochteronderneming op onder de naam Van Oerle-Alberton. Dit bedrijf specialiseerde zich geheel in de vervaardiging van band voor veiligheids gordels voor de auto-industrie en was in 1996 de grootste producent van autogordelband in Europa.³⁵ In Boxtel fabriceerde eind jaren zestig alleen Van Hoogerwou nog huishoudlinnen.

4 De firma W.J. Van Hoogerwou & Zonen 1852-1970

De ontwikkeling op hoofdlijnen

De vermoedelijke grondlegger van de firma W.J. van Hoogerwou & Zonen in 1852 was Wilhelmus Johannes van Hoogerwou. Hij was in 1777 in Boxtel geboren als zoon van de protestantse timmerman Jan Hendrik van Hoogerwou, die zich omstreeks 1770 vanuit Eersel in Boxtel vestigde. Willem Johannes verdiende de kost als koopman. Hij handelde voornamelijk in hout, maar ook in landbouwproducten als graan en aardappelen.³⁶ Hij was tevens voerman. Sommige bronnen spreken ook van timmerman. In 1821 bezat hij vier paarden boven de drie jaar en behoorde daarmee tot de twee grootste paardenbezitters van de gemeente. Daarnaast hield hij enkele melkkoeien.³⁷ Willems zoon Johan Hendrik, geboren in Boxtel in 1808, was eveneens handelaar en voerman. Uit een koopmansboek blijkt, dat ook hij handelde in hout. Hij had zijn klanten niet alleen in de regio, maar tot in Delft, Utrecht en Rotterdam.³⁸ Johan Hendrik verhandelde ook landbouwproducten en zelfs drank.³⁹ Het bevolkingsregister van 1850 duidt hem aan als 'koopman in hout en tapper'. Het kadaster spreekt in die jaren van 'koopman en aannemer'.⁴⁰ In 1855 staat hij zelfs uitsluitend vermeld als herbergier.⁴¹ In het jaar van oprichting was Willem Johannes, wiens naam tot 1970 aan het bedrijf verbonden was, al 75 jaar. Misschien was hij alleen maar in financiële zin bij de oprichting betrokken. Bij zijn overlijden in 1855 was hij 'zonder beroep'. Aannemelijk is, dat Johan Hendrik bij de stichting een belangrijker rol heeft gespeeld dan zijn vader. De grond en

het bedrijfsgebouw waren zijn eigendom. Mogelijk hebben beiden reeds voor 1852 gehandeld in linnen weefsels en garens. In de nu beschikbare bronnen is daar echter geen enkele aanwijzing voor te vinden.⁴² De toevoeging ' & Zonen ' is vreemd, omdat Willem slechts één zoon had. Wellicht is men deze toevoeging gaan gebruiken in de periode, dat Johan en zijn zoon Willem Jacobus beiden in het bedrijf werkzaam waren. Het is ook niet ondenkbaar, dat de firma aanvankelijk W. & J. van Hoogerwou heeft geheten, hetgeen het probleem van de toevoeging ' & Zonen ' zou oplossen.

Er is weinig bekend over de organisatie van het bedrijf in de beginperiode. Waarschijnlijk werkte het aanvankelijk uitsluitend met thuiswevers zonder over een eigen bedrijfsruimte te beschikken. Op het latere fabrieksterrein aan het riviertje de Dommel bouwde Van Hoogerwou kort na 1850 een 'Huis & Erf', dat fiscaal niet als woonhuis werd aangeslagen. Mogelijk was dit al een soort bedrijfsruimte. In een aantekening staat vermeld, dat voor 1900 op het terrein arbeiderswoningen stonden, die waren ingericht als weverij. In een daarvan was een gevelsteen ingemetseld met de datum 1-4-1852.⁴³ Pas in 1860 vermeldt het kadaster behalve Huis & Erf ook 'pellenweverij'. In 1867 verkocht Johan Hendrik het bedrijfje aan zijn zonen Jan Hendrik jr., Pieter Hermanus en Willem Jacobus voor het bedrag van tweeduizend gulden. In de verkoopakte staat vermeld: 'Gebouw en Erf'.⁴⁴ Nog in hetzelfde jaar werd een fabriekspand opgetrokken met een oppervlakte van bijna 150m². Op de begane grond stonden de getouwen. Op de eerste verdieping bevonden zich de kalenderij en een kantooruimte. De zolder fungeerde als droogzolder en is als zodanig tot het laatst toe gebruikt.⁴⁵

Johan Hendrik stierf in 1870. Hij had zeven zonen. Slechts één van hen was blijvend geïnteresseerd in de weverij, namelijk Willem Jacobus (1843-1900). De andere zoons gingen allen in de houthandel. Willem Jacobus bleef ongehuwd. Omdat binnen de familie niemand interesse toonde, zocht hij in de jaren tachtig een mede-firmant van buiten. In 1887 ging hij een vennootschap aan met Wouter Adriaan Ribbe.⁴⁶ Ribbe, geboren in Den Haag in 1866, was evenals Van Hoogerwou protestant. Zijn familie had geen enkele binding met de textielnijverheid. Hij vertrok in 1882 naar Nuenen, waar hij werd ingeschreven als 'fabrieksleerling'. Ribbe woonde bij de Nuenense textielabrikant Jan de Kruijff. Een jaar later vertrok hij naar Boxtel, waar hij introk bij de plaatselijke predikant. Hij ging, eveneens als fabrieksleerling, werken bij Van Hoogerwou.⁴⁷ Later is hij door zijn huwelijk met een nicht van zijn baas gelieerd aan de familie Van Hoogerwou. Toen Ribbe mede-firmant was geworden, is duidelijk overwogen de naam van het bedrijf te veranderen. Er is briefpapier bewaard gebleven met als briefhoofd: 'W.A. Ribbe,

Afb. 3. Wouter Adriaan Ribbe, firmant van 1887 tot 1947.

Fabriek van Linnen, Pellen en Damast'.⁴⁸ De naamsverandering is niet doorgegaan. Nadat Willem Jacobus van Hoogerwou in 1900 overleden was, voerde Ribbe een aantal jaren alleen het bewind. Hij kocht de fabriek (fabrieksgebouw met schuur, erf, huis, blekerij en boomgaard) in 1901 van de familie Van Hoogerwou voor het bedrag van f7500.⁴⁹ Ruimtegebrek leidde in 1904 tot nieuwbouw. Tegen de zuidzijde van de fabriek verrees een pand van ruim 180 m² en even hoog als de handdamastweverij in het hoofdgebouw. Hiervoor moest een lager gebouw, mogelijk de eerste werkplaats uit 1852, wijken. In 1911 besloot Ribbe voor de machinale getouwen een aparte hal te bouwen aan de noordzijde van het hoofdgebouw. De kalenderij verhuisde naar de bouw van 1904.⁵⁰

In 1913 sloot Ribbe een vennootschap met Gerard Johan Burgers (1890-1956). Burgers, zoon van de Eindhovenense sigarenfabrikant A.J. Burgers, werd waarschijnlijk aangetrokken, omdat hij de technische kennis bezat, die het bedrijf in deze periode van modernisering hard nodig had. Burgers volgde een textielopleiding in Eindhoven en

Enschede en deed ervaring op in een Duitse weverij. Hij was geen familie van Ribbe, maar trouwde later wel met een nicht van Ribbe. De firmanten besloten hun bedrijf eind jaren twintig fors uit te breiden. De machinale weverij werd vergroot en een nieuw ruim washuis verving het oude washok. Bovendien kregen alle gebouwen centrale verwarming.⁵¹ In 1931 verhuisde het atelier, tot dan gevestigd in het hoofdgebouw, naar de verbouwde bovenverdieping van de kalenderij.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kon het bedrijf blijven draaien, omdat het voorzag in de textielbehoefte van de burgerbevolking. De productie liep sterk terug als gevolg van gebrek aan grondstoffen. Katoenen garens waren geheel niet verkrijgbaar, linnengarens beperkt en slechts in grove kwaliteit. In deze periode werd uit nood een kunstvezel 'celkat' gebruikt. De fabricage van linnen voor ziekenhuizen en andere instellingen bleef zoveel mogelijk doorgaan. De particuliere verkoop stakte grotendeels als gevolg van de textieldistributie.⁵²

Ribbe trad per 31 december 1947 uit de vennootschap. Burgers runde het bedrijf aanvankelijk alleen, maar ging in 1951 een vennootschap aan met zijn zoons Roelf (1922) en Gerard (1924), die de onderneming na het overlijden van hun vader in 1956 voortzetten. De bedrijfsleiding was na 1950 voor het eerst echt gesplitst: dr. R.A. Burgers was de econoom, zijn broer G.J. had de technische leiding.⁵³

In de naoorlogse periode ging de firma W.J. van Hoogerwou verschillende samenwerkingsverbanden aan, onder andere met Edw. Ainsworth & Co. te Groenlo. Die samenwerking moest leiden tot uitbreiding van de klantenkring, vergroting van efficiency en het voorkomen van overlappend assortiment. Toen Ainsworth in 1958 de productie beëindigde, werd een aantal getouwen van Groenlo naar Boxtel overgebracht. In 1945 werd de Boxtelse firma Aug. A.C. van de Ven in de vennootschap opgenomen, in 1960 gevolgd door de firma Gebrs. Rath Damast- en Linnenfabriek te Veghel. Beide ondernemingen hielden bij gebrek aan een opvolger op te bestaan en Van Hoogerwou nam hun klanten over.⁵⁴ In 1960 stapte Van Hoogerwou in een samenwerkingsverband met de N.V. Linnenfabriek Van den Briel en Verster en de N.V. Koninklijke Weverij Van Dijk, beide in Eindhoven. Hun gezamenlijke onderneming, de N.V. HOBRIKO, was in Brussel gevestigd, omdat men zich richtte op de Belgische markt. Het initiatief mislukte echter.⁵⁵ Eind 1964 gingen Van Hoogerwou en Van Oerle een technische samenwerking aan. Men wisselde machines en personeel uit. Aan deze samenwerking kwam eind 1966 een abrupt eind. Dit had te maken met de enorme verliezen die Van Oerle in die jaren leed op de productie van huishoudtextiel.⁵⁶ Met het doel een nog uitgebreidere collectie linnengoed en een snellere levering van de normale standaard-artikelen mogelijk te

Afb. 4. De fabriek van Van Hoogerwou in 1959. Op de voorgrond (met sheddaken) de mechanische weverij. Aan het hoofdgebouw de in 1904 gebouwde fabriekshal. Duidelijk zichtbaar het op paaltjes gespannen linnen, dat te bleken hangt.

maken associeerde Van Hoogerwou zich in 1969 met de firma De Lange & Jonker te Vriezenveen. Dit bedrijf was geen weverij, maar een atelier met hetzelfde marktsegment als Van Hoogerwou. Door samenvoeging en concentratie van afdelingen in beide bedrijven trachtte men de rentabiliteit te vergroten. De Boxtelse weverij leverde damasten tafeloed aan De Lange & Jonker.⁵⁷ Het mocht allemaal niet baten. In 1970 was Van Hoogerwou net als zovele andere weverijen in Nederland gedwongen de poorten te sluiten. De directie realiseerde de bedrijfsbeëindiging met voldoening van alle crediteuren en vond voor alle medewerkers een passende werkkring. De Lange & Jonker nam de klanten, vertegenwoordigers en het verkoopnetwerk over.⁵⁸

De firma W.J. van Hoogerwou is nooit een groot bedrijf geweest. Van 1876 tot in de Eerste Wereldoorlog schommelde het aantal 'vaste' arbeidskrachten tussen de tien en de twintig. Na de crisis van 1918-1922 groeide het tot 36 in 1929. In 1944 werkten er 35 personeelsleden, verdeeld over vijf afdelingen: in de weverij 11, in de spoelerij 4, in de blekerij 2, in de naaikamer 9 en in de pakkamer 3. Er waren 2 'bazen' en 4 administratieve krachten werkzaam.⁵⁹ Bij de sluiting in 1970 telde de onderneming nog 25 werknemers.

De inkoop

De gegevens over de inkoop zijn beperkt tot een inkoopboek over de periode 1904-1910 en ingekomen rekeningen van de jaren 1902-1925. Soms geeft ook de correspondentie, lopend van \pm 1890 tot 1928/1929, of een incidentele bron informatie. De volgende beschrijving spitst zich dan ook toe op het eerste kwart van de twintigste eeuw.

W.J. van Hoogerwou gebruikte in hoofdzaak Belgische en Ierse linnengarens en betrok deze zowel via Nederlandse bedrijven als rechtstreeks uit het buitenland. Katoenen garens kocht hij vooral van Nederlandse ondernemingen.⁶⁰ In 1875 kwamen de garens onder andere van Van Rijck & Co. (gebleekt katoen) en van Jos. van de Velden & Co. (vlasgarens), beide in Eindhoven, van Ferd. Hoosemans in Tilburg (gebleekt katoen en gebleekt vlassgaren) en van Jaffé Brothers & Co. in Dundee, Ierland (vlasgarens)⁶¹. Rond 1900 waren de belangrijkste leveranciers de Gebrs. Bisdom, de Gebrs. Van Lotringen, E.A. Sträter en Van Rijck & Co. in Eindhoven en de Richardson Brothers & Co. in Belfast.⁶² Midden jaren twintig kwam het garen vooral van Henri van Lotringen, E.A. Sträter en Van de Meeren & Van Stratum in Eindhoven, de N.V. Goudse Machinale Garenspinnerij, de Nederlandsche Katoenspinnerij in Hengelo, J.A. Carp's Garenfabrieken in Helmond en Becker & Van Ebbing in Amsterdam.⁶³ Na de Tweede Wereldoorlog betrok men de fijnste linnengarens hoofdzakelijk rechtstreeks uit Ierland en Frankrijk, de wat grovere van de Nederlandse Vlasspinnerij in Tilburg en in geval van nood van Van Lotringen. Laatstgenoemde leverde evenals enkele Twentse fabrieken ook katoenen garens.⁶⁴

Chemicaliën kwamen ook van Jan Dekker en Kwantes & Zoon in Wormerveer en Bisschop Pzn., Handel in chemicaliën in Dordrecht. Viruly & Co. in Gouda leverde decennia lang zeep.⁶⁵

TABEL 3. *De vijf belangrijkste leveranciers van materialen in 1904/1905*⁶⁶

Ondernemingen	bedrag
Gebrs. Bisdom, Eindhoven	3902,42
Gebrs. van Lotringen, Eindhoven	2618,49
E.A. Sträter, Eindhoven	2017,10
Richardson Brothers & Co., Belfast	592,15
Van Rijck & Co., Eindhoven	577,90

Van Hoogerwou wilde een volledig uitzetpakket leveren. Goederen, die men zelf niet fabriceerde, werden bij andere bedrijven of bij groothandels aangekocht. In drukke tijden, liet men ook vaak een deel van een opdracht elders weven. Van Hoogerwou betrok stoffen en eindproducten bij verschillende Nederlandse weverijen. Bij de stoffen betrof het onder meer wit linnen, grijs linnen, pellen, drill, reformstof, wafelstof, halflinnen, keper, ruw linnen, katoen, flanel, baai, kant, madapolam, shirting, sheeting, Engelse keper, molton, tijk, vilt, badstof, wafelstof, cloth en basin.⁶⁷

Bij de eindproducten ging het om allerlei soorten doeken als zakdoeken, vingerdoekjes, messendoekjes, theedoeken, fonteindoeken, potdoeken, stofdoeken, meubeldoeken, zilverdoeken en vaatdoeken. Daarnaast kocht men tafellakens, servetten, dekkleedjes, lakens, slopen, luiers, sluitlakens, handdoeken, badhanddoeken, molton dekens en kledingstukken als badmantels, hemden, negligés, dames- en herenpantalons, rokken, japonnen, dames- en herenborstrokken, kniebroeken, blouses, pyjama's en damestailles. Tabel 4 toont de belangrijkste leveranciers van eindproducten in het begin van deze eeuw. De bestellingen waren in het algemeen klein. Vaak ging het om een dozijn zakdoeken, een nachtjapon of een pantalon. Het ging hier duidelijk om een 'nevenproduct'. De verkoop daarvan verminderde naarmate het zelfgeweven assortiment echt huishoudlinnen groeide. Eindproducten werden ook in het buitenland gekocht, met name in Duitsland en Frankrijk.⁶⁸

TABEL 4. *De vijf belangrijkste leveranciers van gefabriceerde goederen in 1904/1905*⁶⁹

Ondernemingen	bedrag
Van Ogtrop & Hamer, Amsterdam	1339,14
J.H. Meijerink & Zonen, Winterswijk	703,455
Jansen & Tilanus, Vriezeveen	629,71
Ferdinand Veerkamp & Co., Amsterdam	549,22
Michel Hanssens, Amsterdam	462,67

Het productieproces

De eerste jaren werd het weven in hoofdzaak verricht door thuiswevers. Kort na de oprichting van de onderneming in 1852 is er een centrale bedrijfsruimte tot stand gekomen, waar een of meer vaste werkrachten werkzaam waren. Terwijl in de meeste Brabantse weverijen de 'fabrieks-

arbeid' zich rond 1850 beperkte tot het scheren van de kettingen, die dan door de thuiswevers werden meegenomen, liet Van Hoogerwou al snel op de fabriek fijn damast tafelgoed weven. Reeds in 1858 sleepte de firma daarmee op een tentoonstelling te Middelburg een eervolle onderscheiding in de wacht.⁷⁰ Het was onmogelijk dit goed door wevers thuis te laten vervaardigen in verband met de ingewikkelde patronen. De Nijverheidsenquête Struve-Bekaar, gehouden tussen 1887 en 1889, geeft gedetailleerde informatie. De onderneming telde op het moment van opname in totaal elf werknemers: zeven mannen, een ongehuwde vrouw en drie jongens. De mannen, van wie er verschillende al meer dan tien jaar bij het bedrijf werkten, weefden. De jongens, variërend in leeftijd van veertien tot achttien jaar, spoelden en de vrouw waste. Ze moesten het hele jaar door twaalf uur per dag werken. Alleen zondags hadden ze vrij. Nachtwerk kwam zelden voor. De werkplaats beschikte over gasverlichting en werd door een kachel verwarmd. Waarschijnlijk vanwege het geringe aanbod in Boxtel zocht Van Hoogerwou zijn thuiswevers vooral in de regio Eindhoven, met name in Woensel, Strijp, Zeelst en Meerveldhoven. De bedrijfsleiding zocht via hen in drukke tijden regelmatig nog naar andere wevers. De thuiswevers produceerden uitsluitend plat linnen.⁷¹ Ze kwamen lange tijd te voet met een kruiwagen naar de fabriek om hun weefsels af te leveren en garens op te halen. Van Hoogerwou heeft relatief lang met thuiswevers gewerkt. Nog in 1940 werkte een zekere Thomas Gruijters uit Strijp voor Van Hoogerwou.⁷² Voordeel van deze werkwijze was, dat de opdrachten aan de thuiswevers in slappe tijden zonder kosten voor het bedrijf konden worden stopgezet.

Naai- en borduurwerk – het zomen van lakens en slopen, het merken met initialen en het borduren van monogrammen en dergelijke – werd tot midden jaren twintig verricht door individuele thuisnaaisters woonachtig in Boxtel en omgeving en enkele instellingen zoals het Burgerweeshuis in 's-Hertogenbosch en het nonnenklooster in St.-Oedenrode.⁷³ Zelfs in 1950 kwam het nog voor, dat thuisnaaisters werden ingeschakeld, als de naaikamer het werk wegens drukte niet aankon. Naaien en borduurwerk werd ook wel uitbesteed aan andere bedrijven, omstreeks 1900 bijvoorbeeld aan Ferd. Veerkamp & Co. te Amsterdam en de Gebrs. Bisdom in Eindhoven.⁷⁴ Van Oerle in Boxtel nam in elk geval tot midden jaren twintig borduuropdrachten aan.⁷⁵ Uit het feit, dat Van Hoogerwou in 1903 een Singer-borduurmachine aanschafte, kunnen we afleiden, dat deze werkzaamheden toen ook binnen het bedrijf plaatsvonden.⁷⁶ Omstreeks 1925 stichtte Van Hoogerwou een volwaardig atelier. Daar werd in de jaren dertig een korte periode ook kleding (met name lingerie) gemaakt, die men voorheen inkocht. Na de Twee-

de Wereldoorlog heeft men, met uitzondering van bedrijfskleding voor het eigen personeel, nimmer zelf kleding gemaakt.⁷⁷

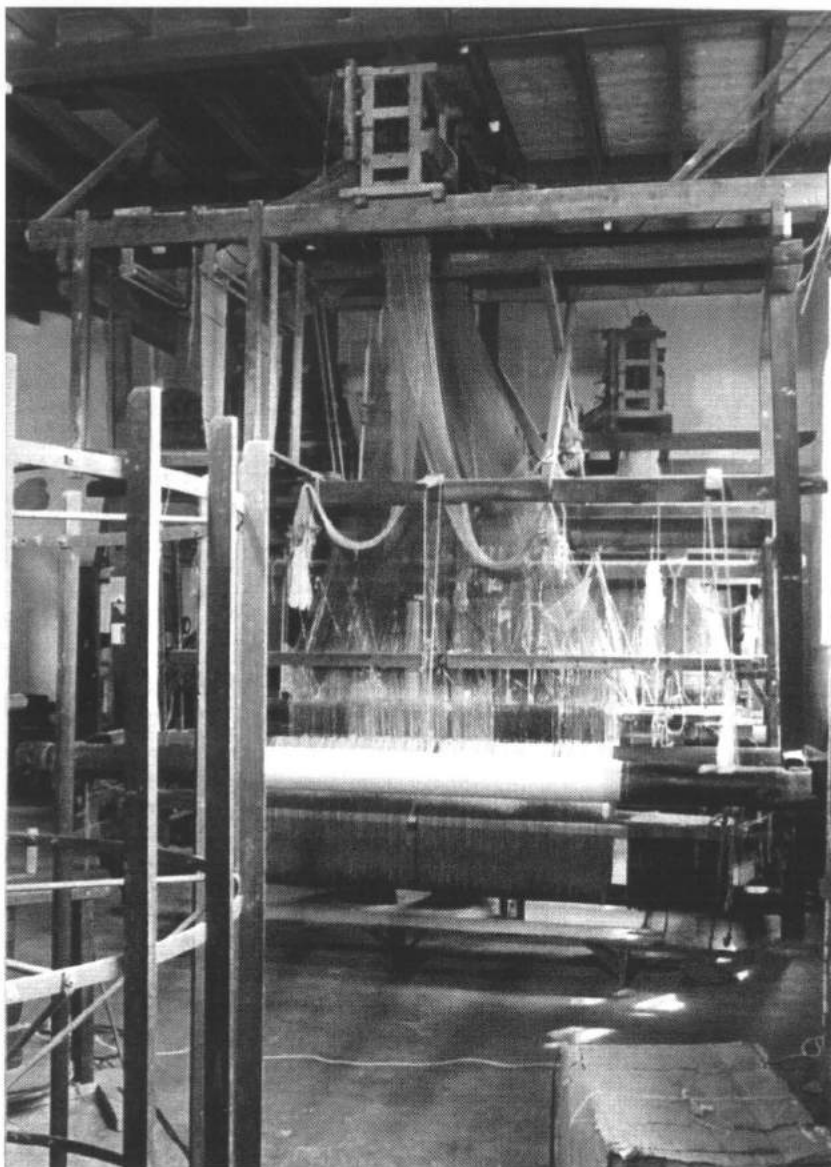
Van Hoogerwou fabriceerde tot 1905 uitsluitend handgeweven producten. Het stoomtijdperk ging volledig aan het bedrijf voorbij, het was te klein voor een rendabel gebruik van stoomkracht. De komst van elektriciteit maakte ook voor deze weverij mechanisatie mogelijk. In juni 1899 was in Boxtel de eerste elektriciteitscentrale van Noord-Brabant in gebruik genomen. Directeur Ribbe zag aanvankelijk blijkbaar weinig in het gebruik van elektriciteit als energiebron, want pas in 1901 verzocht hij om informatie over de kosten van aanleg van leidingen, het stroomverbruik en de prijs van elektromotoren.⁷⁸ Toch is hij gaandeweg kennelijk tot de conclusie gekomen, dat machinale productie onontkoombaar was. Waarschijnlijk was de uitbreiding van 1904 bedoeld voor de plaatsing van machinale damastgetouwen. In 1905 kocht Ribbe het eerste machinale getouw. Hiermee was Van Hoogerwou, samen met collega M. de Leeuw, de laatste Boxtelse weverij, die mechaniseerde.⁷⁹ Het werken met een machinale weefstoel was zo nieuw, dat de meesterknecht van een andere plaatselijke weverij – Van Ravels – werd ingehuurd om het nieuwe getouw te stellen. Het is niet bekend hoeveel machinale getouwen in de eerste jaren na 1905 in gebruik waren. Het machinale weven kon het handwerk echter nog geenszins verdringen, want nog in 1910 kocht Van Hoogerwou van Ten Cate uit Hengelo zeven handweefgetouwen.⁸⁰ In 1911 liet Ribbe, overtuigd van het belang van mechanisatie, een geheel nieuwe machinale 'damastweverij' bouwen van zo'n 140 m². Tattersall & Holdsworth uit Enschede leverde in 1912 vier machinale getouwen en in 1918 nog een. In 1919 schafte men enkele Roscher weefstoelen aan.⁸¹ Aan het eind van dat jaar stonden er in totaal negen machinale getouwen, waaronder waarschijnlijk één nettengetouw.⁸² In 1920 werden opnieuw enkele Roschermachines geplaatst. De uitbreiding ging krachtig door, want in 1922 beschikte het bedrijf over 24 machinale getouwen. Vrijwel zeker beschikten de meeste over een bijbehorende Schleicher damastmachine.⁸³ De mechanisatie betrof natuurlijk niet alleen de getouwen met bijbehoren, maar ook allerlei andere machines. In 1911 kocht Van Hoogerwou een Robert Hall double drum winding spoelmachine,⁸⁴ een jaar later een kaartenponsmachine en in 1918 een Schweiter Patent inslagspoelmachine 'Rapid'.⁸⁵ In 1919 plaatste men een Zucker scheermachine en een jaar later schafte Van Hoogerwou bij Carl Zangs Maschinenfabrik te Crefeld een machine aan waarmee patroonkaarten konden worden geslagen en een waarmee bestaande kaarten konden worden gekopieerd.⁸⁶ Voordien kocht men patroonkaarten vooral uit het Duitse Crefeld bij de Gebr. Pilters, Technisches Atelier für Weberei; Fritz Barsties, Techn. Atelier für

Weberei en Walter Portten, Atelier für Weberei.⁸⁷ De waarde van de machinale werktuigen liep op van f9.000 in 1917/'18 tot bijna f40.000 in 1921/1922.⁸⁸ Vanaf deze jaren had de machinale weverij een dominante plaats.

De omvang van de machinale weverij bleef sindsdien ongeveer gelijk. Het machinepark telde in 1947 27 getouwen: 15 bovenslag- en 12 onderslagmachines. Er waren nog geen automaten. Verder waren in gebruik 17 Jacquard- en damastmachines, 4 dobbymachines, een double drumwinder, een conus scheer- en boommachine, een inslag spoelmachine, een kaartenslag- en een kaartenkopieermachine. Ook het atelier ging met zijn tijd mee. In 1947 beschikte het over een hechtmachine, 2 naaitafels voor elk 6 werkplekken beide voorzien van een elektromotor, een nettenstikmachine, 6 Singermachines, een cordonneermachine, een zig-zag-machine, een knoopsgatenmachine, een tambouneermachine, 2 ajourmachines, een festonneermachine, een platte borduurmachine met elektromotor, een trapborduurmachine en een uithaalmachine.⁸⁹

In de jaren vijftig werd opnieuw gemoderniseerd. In 1950 kocht men een LeHembre badhanddoekgetouw. In 1958 werden van Ainsworth & Co. in Groenlo zes getouwen overgenomen ter vervanging van enkele oude machines. Men kocht om te kunnen concurreren met de grotere bedrijven in 1958/'59 tien automatische getouwen van het merk Vomag van Van Dooren en Dams in Tilburg. Eén wever kon 6 à 8 van deze getouwen bedienen. Deze modernisering is zeker zo belangrijk als de overgang van het handwerk naar het machinale weven. Met de automaten was het mogelijk meer en goedkoper te produceren en de voorheen vaak lange levertijden enorm te bekorten. Er werden verder moderne spoelmachines, een tweede scheermachine en een nieuwe borduurmachine voor het atelier aangeschaft. Elke machine kreeg nu een eigen motor.⁹⁰ In 1958 waren in de machinale weverij nog 35 getouwen in gebruik: 25 witgetouwen (waaronder enkele automaten) en 10 bontgetouwen. Er werkten op dat moment tien wevers.⁹¹ Maar eind jaren zestig moest de machinale weverij worden ingekrompen, gedwongen door de marktontwikkelingen. De gebroeders Burgers wilden zich nu uitsluitend toeleggen op de productie van damast. Zes machinale getouwen met damastmachines kregen een plaats in het oude fabriekspan, de rest werd van de hand gedaan. De fabriekshal werd afgestoten.⁹² Er werd nu alleen nog maar damast geweven, het overige assortiment werd elders aangekocht.⁹³

De mechanisering veranderde de aard van de onderneming.⁹⁴ De productie nam toe en het bedrijf kon grotere opdrachten aan. Niet alleen de hoeveelheid klanten groeide, maar vooral het aantal gróte klanten.

Afb. 5. Achteraanzicht van een handdamastgetouw met twee Jacquardmachines voor het weven van tafellakens van 170 cm breed. De achterste Jacquardmachine, die werd gebruikt voor het inweven van familiewapens in het midden of aan de kanten van het tafellaken, is hier niet in gebruik.

Het verkoop-assortiment bleef gelijk, maar men kon nu zelf fabriceren wat voorheen werd ingekocht, zoals de wat mindere kwaliteit damast tafelfgoed, bepaalde doeken en bedlaken-katoen. Het 'Van Hoogerwou-

product' werd verrijkt wat betreft kwaliteit, kleurstelling, dessin en afmeting. Bovendien kwam er een eind aan de afhankelijkheid van derden voor nabestellingen. Dit gaf de mogelijkheid de productie nog meer af te stemmen op de wens van de klant, waardoor een collectie met een eigen karakter ontstond.

De mechanisering had ook als gevolg, dat de handweverij zich steeds verder specialiseerde in het allerfijnste linnen tafelgoed. De stukken werden geweven van zeer fijn garen, ongeschikt voor machinale verwerking. Ter vergelijking: voor machinaal damast gebruikte men een draaddikte Engels linnen nr.40 of 60; op de handgetouwen ging men tot 120.⁹⁵ In de jaren 1920-1922 had Van Hoogerwou nog 32 handgetouwen in bedrijf.⁹⁶ Maar terwijl de machinale weverij groeide, stonden de getouwen in de handweverij steeds vaker stil. Inkrimping was onontkoombaar. In 1947 stonden er nog 12 eikenhouten handweefgetouwen met Jacquard-harnas. In verband met mogelijke bestellingen bleven ze volledig bedrijfsklaar. Bij de bedrijfsbeëindiging in 1970 telde de handweverij nog acht getouwen.

Ook voor het bleken had de mechanisatie consequenties. Vanouds paste Van Hoogerwou de natuurbleek toe. Het goed bleef bij deze methode twee tot drie weken buiten in weer en wind.⁹⁷ In een brief aan een klant in maart 1927 verontschuldigde Van Hoogerwou zich voor de vertraging in de levering met: "Zoals u weet, worden al onze goederen in de natuur gebleekt en kan het bleeken op deze wijze niet worden geforceerd."⁹⁸ Het fijne tafelgoed is tot het laatst toe buiten gebleekt. Dat was blijkbaar iets zeldzaams. Het tijdschrift *De Textielindustrie* schreef in mei 1960 in een artikel over Van Hoogerwou: "Merkwaardig is, dat ook de natuurbleek nog steeds dienst doet ..."⁹⁹ Aanvankelijk was het Dommelwater geschikt voor het bleekproces, in 1937 werd een waterput geslagen van 40 meter diep en een waterzuiveringsinstallatie inclusief een kleine watertoren gebouwd.¹⁰⁰ Met de komst van de machinale weverij ging Van Hoogerwou naast natuurbleek ook kunstbleek toepassen voor de wat minder fijne stoffen. In 1912 werd f150,- uitgegeven aan 'ondericht chemisch bleeken'.¹⁰¹ Van Hoogerwou liet goederen overigens ook wel eens elders bleken, bijvoorbeeld bij Van den Briel & Verster in Eindhoven.¹⁰² Garen heeft men nimmer zelf gebleekt.

Omtrent de productieomvang zijn er alleen gegevens over de jaren 1913, 1915 en 1938-1940. In tabel 5 is de terugloop als gevolg van grondstoffenschaarste tijdens de Eerste Wereldoorlog duidelijk te zien. De jaarproductie nam in het interbellum sterk toe en bedroeg vlak voor de Tweede Wereldoorlog ruim 80.000 meter.¹⁰³

TABEL 5. *Productie in meters en in guldens 1913 en 1915*¹⁰⁴

weefsel	1913		1915	
	meters	productie (f)	meters	productie (f)
linnen tafelgoed	9130	20080	5087	10789
half-linnen tafelgoed	128	97	306	741
linnen	10054	12130	3660	7110
half-linnen	776	872	497	480
hennepnet	1040	920	106	114
katoennet	1430	650	337	251
totaal	22558	34749	9993	19485

Producten

Volgens het commissieboek van 1855/'56 fabriceerde Van Hoogerwou linnen aan het stuk, servetten, tafellakens, hakkepak (vermoedelijk hetzelfde als huckaback), linnen vingerdoekjes, damasten vingerdoekjes, zakdoeken, handdoeken, feitels, theedoeken, dimet, dekservetten, smullen, traploper, keper en oogjesgoed.¹⁰⁵ In een brief van maart 1891 omschrijft Van Hoogerwou zichzelf als "fabrikant van linnens, breed en smal, pellen en damasten tafelgoederen, handdoeken, theedoeken, grof goed voor keukendoeken enz. enz. en aanverwante artikelen."¹⁰⁶ Nadien is er eigenlijk nauwelijks iets wezenlijk veranderd. Door bijzondere omstandigheden moest men wel eens op een ander product overstappen, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen men bij gebrek aan linnengarens katoenen tafelgoed ging vervaardigen. Dat gebeurde met tegenzin, want: "Katoenen tafelgoed, wij stemmen dit volmondig toe, voldoet lang niet zooveel als linnen tafelgoed, glanst niet en maakt niet zoo mooi op. In normale tijden weven wij niet een ander dan prima linnen tafelgoed. Waarvoor hier nu echter ten eenemale de grondstof ontbreekt, moeten wij noodgedwongen tot katoen overgaan."¹⁰⁷ In die periode begon men ook met het fabriceren van wasnetten voor wasserijen waarvoor in 1919 speciaal een nettengetouw werd aangeschaft.¹⁰⁸

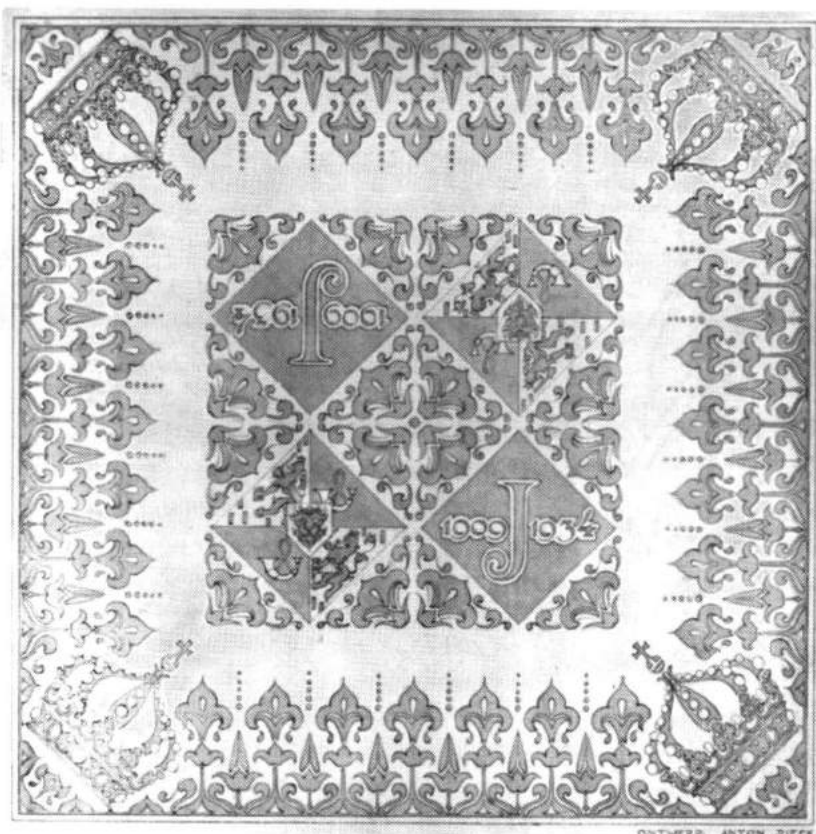
De komst van de machinale weverij maakte het mogelijk producten, die eerst elders werden gekocht, zelf te vervaardigen, zoals badstof en goedkopere lakens en slopen met ingeweven naam. Van Hoogerwou ging na 1950 ook gekleurd beddegoed fabriceren. In tegenstelling tot andere producenten (met name uit Engeland), die de lakens en slopen verfdeden, werkte Van Hoogerwou met geverfd garen. Dit kwam de kwaliteit

Afb. 6. Het dessin 'Waterlies en Visjes' is een ontwerp van L.A. Kortenhorst. Het behoorde tot de normale machinaal geweven collectie. Dit dessin werd ook gebruikt voor tafeldamast voor het jacht 'Piet Hein' in 1937.

ten goede.¹⁰⁹ Volgens een folder uit de jaren zestig bestond het assortiment uit tafelgoed in vele dessins en maten, waaronder ontbijtstellen in vrolijke kleuren. Daarnaast omvatte het aanbod lakens en slopen, wit of gekleurd en extra lang of breed, doeken in velerlei samenstelling en voor elk gebruik in grote en kleine maten. Ook complete baby-uitzeten, baddoeken, badlakens en badmatten behoorden tot de collectie. Bovendien werd borduurlinnen in diverse kleuren geleverd.¹¹⁰ Dat Van Hoogerwou zeer gebrand was op handhaving van de kwaliteit van zijn producten blijkt uit het feit, dat men klachten altijd serieus onderzocht en daarbij vaak de Rijksvezeldienst in Delft inschakelde om eventuele productiefouten in de toekomst te kunnen vermijden.¹¹¹

Het zeer fijne handgeweven tafellinnen was de trots van het bedrijf. Van Hoogerwou gaf voor dit exclusieve tafelgoed aan kunstenaars de opdracht nieuwe patronen te ontwerpen. De vaste ontwerper was de schilder/tekenaar Louis A. Kortenhorst (1884-1966). De samenwerking met Kortenhorst was langdurig. Hij werkte al in 1914 voor Van Hoogerwou. Hij ontwierp onder meer het tafellinnen voor het prinselijk jacht Piet Hein in 1937.¹¹² Incidenteel deed Van Hoogerwou een beroep op andere kunstenaars. Anton Pieck ontwierp jubileum-damast voor prinses Juliana in 1934. Deze voorstelling werd ook gebruikt voor het geschenk aan prinses Beatrix in 1957.¹¹³ Het ontwerpers-echtpaar Aalbers-Kollewijn uit Voorburg tekende voor de afbeelding op het tafelgoed voor de Laurenskerk in Rotterdam. Zij ontwierpen ook het tafeldamast, dat de gemeente Tilburg aan koningin Juliana aanbood in 1962 ter gelegenheid van haar bezoek aan die stad.¹¹⁴ Voor de Tweede Wereldoorlog leverde Van Hoogerwou aan katholieke kerken. Het ging daarbij om goederen als altaardwalen, corporalen en kelkdoekjes.¹¹⁵ Na 1945 is men zich meer gaan toeleggen op Avondmaaltafelgoed in protestantse ker-

Afb. 7. Jubileumdamast geweven door Van Hoogerwou in 1934 ter gelegenheid van de vijftienvintigste verjaardag van prinses Juliana. Ontwerper van dit dessin – 'Ontluikende Lelies' – was Anton Pieck.

ken. Dit was in feite een nieuwe markt.¹¹⁶ Goederen voor de eredienst werden ook machinaal geweven. Het machinaal geweven goed was van iets mindere kwaliteit en dus wat goedkoper. Verschillende dessins en ingeweven spreuken of de naam van de kerk of de gemeente behoorden tot de mogelijkheden. Eind jaren zestig werd door Van Hoogerwou geweven Avondmaaltafelgoed gebruikt in kerken in meer dan 250 gemeenten! Ook elders werden in deze jaren – op kleine schaal – nieuwe markten aangeboord. Het ging daarbij vooral om orders van bedrijven buiten de textielbranche. Zo maakte Van Hoogerwou kleine scheerdoekjes met ingeweven embleem voor de 'Vergulde Hand' en linnen placemats voor onder andere Gerritsen & Van Kempen. In de jaren zestig leverde Van Hoogerwou ook jachttafelgoed aan speciaalzaken op jachtgebied.

De handweverij bleef tot de bedrijfsbeëindiging in bedrijf. Bedrijfs-eco-

nomisch lijkt dat misschien niet verstandig. Naast de hoge kostprijs van de zeer fijne linnengarens maakten vooral de loonkosten het product te duur voor een brede afzet. Anderzijds kostte de instandhouding niet zoveel, omdat machines en bedrijfsruimte immers toch aanwezig waren. Bovendien wilden de firmanten de mogelijkheid behouden om zeer fijn damast te weven, vooral omdat dit steeds uitzonderlijker werd. In 1950 nog waren twee handwevers vol bezet. Maar het was al niet meer rendabel om jonge mensen tot hand-damastwever op te leiden.¹¹⁷ Het vak was toen in feite op sterven na dood. De handweverij van Van Hoogerwou was de laatste volledige productie-eenheid voor linnendamast in Nederland en mogelijk in West-Europa. Het verdwijnen van de handdamastweverij elders gaf het Boxtelse bedrijf een unieke positie. Helaas verminderde de vraag naar zeer fijn damast tafelgoed in de loop der jaren zozeer, dat instandhouding van de handweverij uiteindelijk onmogelijk was. Het Nederlands Textielmuseum in Tilburg heeft een deel van de inventaris van de handweverij na de bedrijfsbeëindiging overgenomen. In de direct naast het museum gelegen tapisserie en damastweverij zijn nu nog steeds enkele zeer oude getouwen van Van Hoogerwou in bedrijf.¹¹⁸

Verkoop

Van Hoogerwou heeft altijd rechtstreeks aan de gebruiker geleverd. Die markt bestond uit twee segmenten: particulieren en instellingen. In de eerste periode bestond de klantenkring bijna uitsluitend uit particulieren: 'mevrouwen' uit de hoogste, veelal adellijke kringen. De bestellingen waren klein. In de periode november 1855 tot mei 1856 verzorgde Van Hoogerwou ruim 80 bestellingen, uitsluitend linnen goederen. Daarvan waren er vijf groter dan 100 gulden. De meeste tussen de 10 en 100 gulden. De grootste opdracht werd geplaatst door een familielid in 's-Hertogenbosch, nl. f302. De klanten woonden in Amsterdam, Arnhem, Boxtel, Delft, 's-Hertogenbosch, Den Haag, Dordrecht, Gorinchem, Gouda, Haastrecht, Leerdam, Leiden, Middelharnis, Nijmegen, Noordwijk, Rotterdam, Schiedam, Utrecht en Zutphen.¹¹⁹ De clientèle groeide gestaag. Het adresboek van afnemers van omstreeks 1890 vermeldt maar liefst 3227 in hoofdzaak particuliere klanten.

Het is evident, dat de meeste klanten in het westen van het land gevestigd waren: ruim de helft kwam uit Zuid-Holland. De 'steden-top-tien' ziet er als volgt uit: 1. Den Haag (587); 2. Rotterdam (485); 3. Amsterdam (353); 4. Leiden (192); 5. Schiedam (160); 6. Arnhem (122); 7. Utrecht (112); 8. Haarlem (102); 9. Breda (82); 10. Nijmegen (64). Ex-

TABEL 6: *Aantal klanten in Nederland en hun geografische spreiding absoluut en procentueel omstreeks 1890.*¹²⁰

provincie	aantal plaatsen	aantal klanten	%	provincie	aantal plaatsen	aantal klanten	%
Noord-Holland	25	620	19,2	Friesland	14	39	1,2
Zuid-Holland	41	1629	50,5	Groningen	7	41	1,3
Zeeland	6	21	0,7	Drente	3	8	0,2
Noord-Brabant	19	168	5,2	Overijssel	13	79	2,4
Limburg	8	47	1,5	Gelderland	43	409	12,7
Utrecht	16	165	5,1	Nederland	195	3226	100,0

port speelde geen rol. In het adresboek staat maar één klant buiten Nederland vermeld, namelijk in het Zuid-Afrikaanse Pretoria. Ook later werd slechts incidenteel geleverd aan klanten in Zuid-Afrika en Nederlands-Indië.

Van Hoogerwou bouwde ten behoeve van de particuliere markt geleidelijk een heel net van 'agentessen' op. Andere weverijen, die rechtstreeks aan particulieren leverden, deden dat ook. Van Hoogerwou recruteerde hen uit de hoogste stand. Aan het eind van de vorige eeuw plaatste hij de volgende advertentie in een groot aantal kranten verspreid over het hele land: "Voor eene meer dan 50 jaren bestaande en zeer gerenommeerde Linnenfabriek worden Dames uit den deftigen stand gevraagd om als agentessen op te treden." Ook uit adellijke kringen kwamen reacties. Onder de agentessen zien we bijvoorbeeld baronesse Van Hoëvell, jonkvrouw De Jonge van Zwijnsbergen en freule Des Tombes. De dames kregen 10 à 15 procent provisie plus een onkostenvergoeding. Hun taak was de goederen van Van Hoogerwou op staal bij particulieren (meestal binnen de familie en kennissenkring) te verkopen.¹²¹ Indien gewenst, bezocht een der firmanten de klant persoonlijk. In het begin van de jaren negentig schommelde het aantal agentessen rond de vijftien. In 1927 waren het er ruim vijftig, verspreid over het hele land. De meesten woonden in de westelijke provincies. Een poging eind vorige eeuw om een netwerk van agentessen op te zetten op Java en in de West en daar een markt te creëren mislukte.¹²² Hoewel de bestellingen in het algemeen klein waren, zorgden de dames voor een fors deel van de totale afzet. Het agentesse-systeem is blijven bestaan tot de bedrijfsbeëindiging.

Het aandeel van instellingen en bedrijven in de afzet nam in de loop der tijd toe. Onder deze afnemers bevonden zich kerken, ziekenhuizen,

TABEL 7: *Verkoop via agentessen 1892-1927.*¹²³

jaar	1892	1900	1910	1920	1927
bedrag	7743,43	10659,735	20754,00	45322,83*	44109,53

* In 1920 geen gegevens over december.

weeshuizen, sanatoria, gaarkeukens, hotels, restaurants, pensions, schouwburgen, rederijen, de spoorwegen, wasserijen en badinrichtingen. Een van de eerste klanten was het Gereformeerd Burgerweeshuis in Utrecht in 1874.¹²⁴ In het begin van deze eeuw behoorden onder meer de Koninklijke West-Indische Maildienst¹²⁵, de Koninklijke Hollandsche Lloyd, de Haarlemse Schouwburg, het Trianontheater in Leiden, het Concertgebouw in 's-Hertogenbosch, Hotel Krasnapolsky in Amsterdam, vele stationsrestaurants, de gemeentelijke Reinigings- en Ontsmettingsdienst in Den Haag, de Vrije Universiteit en het Binnen-gasthuis in Amsterdam tot de clientèle. Het ging soms om grote orders. Voor de Tweede Wereldoorlog kwamen die vooral van rederijen. De Koninklijke Hollandsche Lloyd bestelde in 1909 bijvoorbeeld duizend beddelakens en duizend kussenslopen eerste klas kwaliteit, duizend servetten en driehonderd tafellakens eerste klas handgeweven linnendamast.¹²⁶ Na 1945 kwamen de omvangrijkste orders van grote ziekenhuizen en hotels.¹²⁷ De verkoop aan instellingen en bedrijven verliep via de firmanten en vanaf het interbellum ook via vertegenwoordigers.

Van Hoogerwou leverde zelden aan de handel. Deze markt was gezien het gehanteerde verkoopsysteem, verkoop rechtstreeks aan de gebruiker, niet interessant.¹²⁸ Maar even goed als hij orders plaatste bij collega-weverijen heeft hij altijd aan collega-bedrijven geleverd.¹²⁹ In het begin van deze eeuw waren Van Dissel, de Gebrs. Bisdom en Van den Briel & Verster in Eindhoven in dit opzicht de belangrijkste afnemers.¹³⁰

Afzetgegevens zijn slechts incidenteel voorhanden. In het boekjaar 1891/1892 werd voor f18.000 verkocht, in de periode 1907-1915 tussen f40.000 en f55.000. Een nadere analyse van 1910/1911 toont de kleinschaligheid van het handelsverkeer: het gemiddelde bedrag per transactie was maar circa f37. De grootste klanten in dat jaar waren bedrijven: de Gebrs. Bisdom in Eindhoven (f4785,56) en de Koninklijke Hollandsche Lloyd in Amsterdam (f4598,36). Op de derde plaats kwam de eerste particulier met f1348,99.¹³¹ Midden jaren dertig lag de afzet op ongeveer f110.000 en rond 1960 op circa vijf ton.¹³² Dat de particuliere markt voor Van Hoogerwou – in tegenstelling tot bijvoorbeeld Van Oerle – zeer belangrijk bleef, blijkt uit het feit, dat de verkoop aan particulieren nog in 1957 groter was dan die aan instellingen. Een jaar later

hielden ze elkaar in evenwicht en in de jaren 1959-1962 bedroeg de omzet op de particuliere markt circa tien procent minder dan op de zakenmarkt.¹³³ Die terugloop vond zijn oorzaak onder andere in het feit, dat de traditie om het huwelijk in te gaan met een volledige linnenuitzet in onbruik raakte.¹³⁴

Om zijn producten onder de aandacht van de consument te brengen plaatste Van Hoogerwou advertenties, niet alleen in kranten en tijdschriften, maar ook op spijkskaarten van hotels, restaurants en pensions. Later verspreide hij folders en kaartenseries met afbeeldingen/schilderijen van het weefambacht. Van Hoogerwou deed ook mee aan tentoonstellingen. De eerste was de al genoemde in Middelburg in 1858. De bronnen maken verder melding van de 'Horecaf' in 1930 en de Tentoonstelling in Muis Sacrum te Arnhem in 1933, georganiseerd door de Nederlandse Pensionhoudersbond.¹³⁵ In de jaren vijftig richtte men binnen het bedrijfspand een 'toonkamer' in. Het aantal bezoekers was gering.¹³⁶ Het 'Van Hoogerwou-product' werd krachtig gepromoot door leveranties en schenkingen aan het koninklijk huis. Het gebruik om zeer exclusief handgeweven linnengoed aan leden van het koninklijk huis te schenken bij speciale gelegenheden dateert van circa 1870 en is voortgezet tot de bedrijfsbeëindiging. In 1874 kreeg Van Hoogerwou het predikaat 'hofleverancier van koningin Sophie', de gemalin van Willem III.¹³⁷ In de jaren dertig trok Van Hoogerwou internationale aandacht met de levering van zeer luxe tafelgoed aan de sjah van Perzië, voor diens jacht 'Sjassevar'.¹³⁸

Het vervoer van de bestellingen naar de klant geschiedde in de eerste jaren per diligence, per schip en met de voerman.¹³⁹ Na de aanleg van de spoorlijn in jaren 1865-1868 steeds meer per trein. Van Gend & Loos bezorgde ruim tachtig jaar goederen van Van Hoogerwou door het hele land.¹⁴⁰ Kleine pakketjes gingen met de postbussen.¹⁴¹ Het betalingsverkeer verliep lange tijd via Van Lanschot uit Den Bosch. Klanten betaalden aanvankelijk per postwissel, later via de Post-Cheque en Girodienst en de bank.

5 Samenvatting en conclusies

De ontwikkeling van de Boxtelse linnennijverheid komt in hoofdlijnen overeen met de Brabantse. Boxtel onderscheidt zich enerzijds door de relatief vroege mechanisatie, anderzijds door het feit, dat hier de laatste handweverij van Nederland in bedrijf was. De vroege mechanisatie vond weinig navolging. Huisnijverheid, manufactuur en machinale productie bleven lang naast elkaar bestaan. De komst van elektriciteit om-

streeks 1900 bevorderde de mechanisatie in belangrijke mate. Bedrijfjes waar uitsluitend met de hand werd geweven, verdwenen pas in de jaren twintig. Handweverijen bleven daarna nog bestaan als afdeling van machinale weverijen. Kwamen alle Boxtelse weverijen aanvankelijk qua product sterk overeen, na 1900 en met name na de Eerste Wereldoorlog ontstond er een scheiding tussen ondernemingen, die zich toelegden op het grovere product bestemd voor de industrie en de weverijen die voornamelijk hoogwaardig huishoudtextiel bleven maken. Tot de laatste categorie hoorde de Linnen- en Damastweverij W.J. van Hoogerwou & Zonen.

Van Hoogerwou was gedurende zijn bijna 120-jarig bestaan een klein bedrijf met een sterk traditioneel karakter.¹⁴² De onderneming had weinig personeel en een beperkte omzet. De bedrijfsleiding hield strak vast aan bestaande productiemethoden en moderniseerde in vergelijking met collega's laat. Terwijl andere linnenweverijen in Boxtel al veertig jaar met machinale getouwen werkten, ging Van Hoogerwou pas in 1905 heel voorzichtig over tot mechanisatie. Daarnaast bleef hij tot de Tweede Wereldoorlog met thuiswevers en zeker tot 1950 met thuisnaaiers werken. Pas tegen 1960 kwamen de eerste automaten de onderneming binnen. Voor het allerfijnste tafelgoed bleef men tot 1970 de aloude 'natuurbleek' hanteren. De mindere kwaliteiten werden vanaf 1912 chemisch gebleekt. Deze vernieuwingen waren eerder een kwestie van bijbenen van de concurrent dan pogingen om hem voor te zijn. De mechanisering leidde niet tot uitbreiding van het verkoopassortiment. Men kon nu wel producten, die voorheen werden aangekocht, zelf vervaardigen. Bovendien was het sindsdien mogelijk het plat linnen, dat vanouds door thuiswevers werd vervaardigd, sneller en in grotere hoeveelheden in de fabriek te weven. Daardoor kon men meer en grotere orders aan. De handweverij ging zich steeds meer specialiseren in de vervaardiging van zeer fijn, vaak exclusief, tafellinnen. In de machinale weverij heeft men in beperkte mate op voorraad gewerkt. Het ging daarbij om tafelgoed in gangbare maten en patronen, doeken, lakens en slopen. In drukke tijden schakelde men thuiswerk(st)ers en andere weverijen in. De handweverij produceerde uitsluitend op bestelling.

Van Hoogerwou leverde complete linnenuitzetten. Wat het bedrijf niet zelf kon fabriceren, werd elders ingekocht. Slechts in noodsituaties stapte de firma over op andere producten. De firmanten hebben zo lang mogelijk vastgehouden aan de fabricage van heel- en halflinnen weefsels. In hun optiek was katoen inferieur en beneden de stand van het bedrijf en ze weigerden dan ook pertinent om katoenen tafelgoed te maken. Noodgedwongen fabriceerde men wel katoenen lakens, slopen, handdoeken en andere (poets-)doeken. Er werd geen kunstvezel verwerkt.

Binnen de onderneming was een grote mate van deskundigheid aanwezig, die een zeer hoge kwaliteit van de producten waarborgde. Die hoge kwaliteit maakte dat Van Hoogerwou in het algemeen duurder was dan zijn concurrenten. Dat lag niet alleen aan de dure garens, maar ook aan de hogere lonen, die werden betaald "... aangezien de eischen welke wij aan ons artikel en dus ook aan de kundigheid der wevers stellen hooger zijn."¹⁴³ Desalniettemin of misschien juist daardoor verwierf het bedrijf, dat alleen rechtstreeks aan de gebruiker leverde, zich een buitengewoon goede naam. Niet voor niets heeft men de naam 'Van Hoogerwou' tot 1970 gehandhaafd, terwijl die familie al sinds 1900 niets meer met het bedrijf te maken had. Op basis daarvan was men in staat binnen korte tijd een stabiele klantenkring op te bouwen. Die bestond eerst uit veelal adellijke 'mevrouwen', later ook uit instellingen en bedrijven. Behalve door de uitstekende kwaliteit wist Van Hoogerwou klanten aan zich te binden, doordat hij kon voldoen aan hun specifieke wensen. Vooral binnen de particuliere clientèle zien we rond 1930 veelal dezelfde namen als omstreeks 1880. Dit succes was mede te danken aan de actieve verkoopmethode waarin de firmanten persoonlijk (later ook vertegenwoordigers) en een netwerk van agentessen uit de hoogste stand centraal stonden. Persoonlijk contact met de klant was van wezenlijk belang en vormde naast kwaliteit en 'naam' de kracht van het bedrijf. De particulier, die graag wat meer betaalde voor een 'Van Hoogerwou-product', was tot het laatst een van de twee pijlers, waarop het bedrijf steunde. Het vasthouden van klanten had daarom een hoge prioriteit. Om nieuwe afnemers te trekken maakte men op verschillende manieren reclame. Na de Tweede Wereldoorlog probeerde men door nauwe samenwerking of overname de klantenkring van andere bedrijven te bereiken en aan zich te binden. Met uitzondering van een enkel (mislukt) experiment is nooit geprobeerd een exportmarkt te creëren.

Aanvankelijk was Van Hoogerwou in Boxtels perspectief niet zo bijzonder, er waren meer gelijksoortige linnenweverijen. Van deze laatste is echter te weinig bekend om in dit opzicht gefundeerde conclusies te kunnen trekken. Wel is duidelijk, dat ze allemaal voor de Tweede Wereldoorlog verdwenen, terwijl Van Hoogerwou juist in het interbellum groeide. Dat sterkt het vermoeden, dat Van Hoogerwou toch een relatief krachtig bedrijf was. In vergelijking met Van Oerle en Hertzberger was Van Hoogerwou klein en veel traditioneler. Er was tussen deze drie ook weinig concurrentie, zeker niet na 1945, omdat Van Hoogerwou zich op een ander marktsegment richtte dan de andere bedrijven.

Het is moeilijk de ontwikkeling van Van Hoogerwou in Brabants perspectief te plaatsen, omdat dat perspectief nog erg vaag is. Vaststaat, dat

de onderneming zich ontwikkelde tot een weliswaar kleine, maar belangrijke exponent van de hoogwaardige linnenindustrie in de provincie en in deze gelijkenis vertoont met Van Dissel, Van Dijk, Van den Briel en Verster in Eindhoven. Van Hoogerwou kreeg op den duur toch een uitzonderlijke positie in Brabant door hoge kwaliteit en specialisatie: de Boxtelse weverij beschikte in de jaren zestig als enige over een volledig functionerende handdamastweverij, niet alleen in Brabant, maar ook in Nederland.

De firma W.J. van Hoogerwou heeft het predikaat 'LINNEN- EN DAMASTWEVERIJ' tot het laatst terecht gehouden. Het fabriceren van andere weefsels is nooit ten koste gegaan van linnen en damast. De productie daarvan bleef volledig overeind. De rest kwam erbij. Van Hoogerwou wist door die vasthoudendheid aan traditie en kwaliteit een unieke plaats te verwerven, maar redde het uiteindelijk toch niet. Dat geldt echter ook voor veel weverijen, die in alle opzichten vroegtijdig moderniseerden. Uit de geschiedenis van de firma W.J. van Hoogerwou & Zonen blijkt, dat traditioneel, statisch ondernemerschap soms dezelfde uitkomst heeft als innovatief ondernemerschap.

Noten

- 1 De schrijver dankt ing. G.J. Burgers, prof.dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, dr. Giel van Hooff en dr. Henk Muntjewerff voor hun kritische analyse van een concept van dit artikel.
- 2 Zie M. Winkelmolen, G. van Hooff, 'Een bonte lappendeken: (systematische) bibliografie van de textielnijverheid in Noord-Brabant' in *THB* 33 (1993) 201-203; In stads- en dorps-geschiedenissen wordt de linnennijverheid vaak meegenomen in het totaal van de lokale textielindustrie, hetgeen een duidelijk inzicht onmogelijk maakt. Ook de geleidelijk optredende branchevervaging vertroebelt het beeld.
- 3 Met G.J. Burgers 12-10-1996 en 16-1-1997; met mevr. Van de Steen-Michielsen, medewerkster/chefin atelier 1932-1953 op 5-9-1996.
- 4 J.C.A. Everwijn, *Beschrijving van handel en nijverheid in Nederland*, dl.1 (Den Haag 1912) 258.; K.F.E. Veraghtert, 'Van ambachtelijke nijverheid naar industriële productie' in H.F.J.M. van den Eerenbeemt ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant I* (Amsterdam 1996) 223; Peter van Druenen, '... Prima kwaliteit, scherp concurrerende prijs...' *De geschiedenis van de BV Textielfabrieken H. van Puijenbroek te Goirle 1865-1990* (Rotterdam 1990) 11.
- 5 Everwijn, *Beschrijving*, 333.
- 6 Harkx, *De Helmondse textielnijverheid in de loop der eeuwen*, 64; Van den Eerenbeemt, *In het spoor van de vooruitgang. Het moderniseringsproces in de Nederlandse samenleving 1730-1850*, 118-120; Veraghtert, 'Van ambachtelijke nijverheid', 229.
- 7 Gemeente Archief Boxtel (verder GAB) Oud Archief, Doos Copie der uitgaande brieven 1816-1821, register 1820, Bijlage bij brief inv. 25, d.d. 19-5-1820.
- 8 B. Dewilde, 'Vlasteelt en linnenproductie op het Zuidnederlandse platteland' in Charles de Mooij, Renate van de Weijer eds., *Rijke oogst van schrale grond. Een overzicht van de Zuidnederlandse materiële volkscultuur ca. 1700-1900* (Zwolle 1991) 129.
- 9 Everwijn, *Beschrijving*, 332.
- 10 Ibidem, *Beschrijving*, 333-334.
- 11 H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Ontwikkelingslijnen en scharnierpunten in het Brabantse industrieel bedrijf 1777-1914* (Tilburg 1977) 136.

- 12 F.B.A.M. Verhagen, 'Joseph Elias', *Bulletin Stichting tot behoud van monumenten van bedrijf en techniek in het Zuiden van Nederland* 16 (1982) 114; J.A. de Jonge, *De industrialisatie van Nederland tussen 1850 en 1914* (Nijmegen 1976²) 128.
- 13 Fabrieken, die hoofdzakelijk katoenen stoffen vervaardigden en daarnaast ook nog linnen zijn hier niet meegeteld.
- 14 J.M.P. van Oorschot, *Eindhoven. Een samenleving in verandering* (Eindhoven 1982) dl.1, 110-111.
- 15 *Onderzoekingen naar de toestanden in de Nederlandsche huisindustrie*, dl III, 44; Everwijn, *Beschrijving*, 333.
- 16 Everwijn, *Beschrijving*, 333.
- 17 Men vond deze categorie ook in de Gelderse Achterhoek. Zie voor Goirle L.C.W.J.M. ten Horn-van Nispen, *Jan B.M. van Besouw. Een sociaal geïnspireerd ondernemer rond 1900* (Tilburg 1971) en Jef van Gils, *Leven in de textielnijverheid* (Goirle 1989).
- 18 H.D. Nijhuis, *De structurele ontwikkeling van de Nederlandse katoen-, rayon- en linnenindustrie* (Arnhem 1950) 17-18.
- 19 Van Oorschot, *Eindhoven*, dl.1, 113.
- 20 Everwijn, *Beschrijving*, 334.
- 21 Nijhuis, *De structurele ontwikkeling*, 17; M.C. Baas, *Vlas- en Linnenindustrie*, PIE Rapportenreeks 28 (Zeist 1996) 18.
- 22 Van Oorschot, *Eindhoven*, dl.2, 605-606; Nijhuis, *De structurele ontwikkeling*, 73.
- 23 Baas, *Vlas- en Linnenindustrie*, 18.
- 24 Van Oorschot, *Eindhoven* dl.2, 631-632.
- 25 Verhagen, 'Joseph Elias', 125.
- 26 H. Moonen, 'Noordbrabants industriële ontwikkeling in de huidige tijd' in J.E. de Quay e.a. eds. *Het nieuwe Brabant* dl.2 ('s-Hertogenbosch 1953) 226-227; in 1950 waren er nog 34 katoen- en linnenweverijen met bijna 5000 werknemers.
- 27 Peter van Druenen, '... Prima kwaliteit, scherp concurrerende prijs ...' *De geschiedenis van de BV Textiel fabrieken H. van Puijenbroek te Goirle 1865-1990* (Rotterdam 1990) 36.
- 28 Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op J.A. Pel, *Economische bedrijvigheid in transitie. Boxel in de negentiende en twintigste eeuw* (Tilburg 1994).
- 29 Pel, *Economische bedrijvigheid*, 55; Verhagen, 'De linnen- en katoenindustrie in de Bataafse en Franse tijd' in: L.G.J. Verberne en A. Weijnen eds., *Land van mijn hart* (Tilburg 1952) 126.
- 30 GAB Raadsnotulen vergadering dd 3-1-1841 fo. 224.
- 31 Giel van Hooff, 'Servetgoed dat hier uitmuntend vervaardigd wordt' *Werkend verleden in Helmond* 2 (oktober 1993) 14.
- 32 GAB Gemeenteverlagen 1876 en 1900. Onder fabrieken wordt verstaan ondernemingen met meer dan twintig werknemers en bedrijven met 'mechanische beweegkracht'.
- 33 *Een zestigtal rapporten over huisindustrie in Nederland*, 51; *Onderzoekingen naar de toestanden in de Nederlandsche Huisindustrie* Dl.III (Den Haag 1914) 45 en 49.
- 34 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 35 *Gemeentegids Boxel* 1997, 8.
- 36 GAB Oud Archief inv. G25 Etat de population de la mairie de Boxel, année 1810.
- 37 GAB Oud Archief Staat van runderbeesten, paarden en schapen over de jaare 1821 (geen inv.nummer).
- 38 Rijksarchief Noord-Brabant Den Bosch (verder RANB) Archief Van Hoogerwou (verder AVH) inv. 128 Verkoopboeken 1841-1843 en 1843-1844.
- 39 RANB AVH inv. 128 *Verkoopboek* 1841-1843.
- 40 GAB Kadastrale legger Boxel art. 2406.
- 41 GAB *Bevolkingsregister* 1850. Streek Archief Langs Aa en Dommel Vught (verder SAV) Notarieel Archief Notaris Johan Hendrik van den Ham 1855 inv. 25, *Akte Openbare Verkoop* 3-2-1855.
- 42 A. Buter schrijft in zijn boek *De kadans van de getouwen. Heren en knechten in de textiel* (Amsterdam 1985) 70, dat W.J. van Hoogerwou al in de Napoleontische tijd was begonnen als fabrikant met thuiswevers. Onder de namen van de fabrikanten uit de Franse tijd komt Van Hoogerwou geen enkele keer voor. Ook navraag bij de auteur leverde niets op.

- 43 Particulier Archief G.J. Burgers (verder ABU), Aantekeningen.
- 44 Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHt), Notarieel archief 1842-1895, archief notaris F.J.M. Rits over het jaar 1867, volgnr. 1614, aktenr.223. d.d. 8-8-1867.
- 45 GAB Kadastrale legger Boxtel art. 873, 2406; aantekening ABU.
- 46 *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* 3-10-1887 Akte d.d. 27-9-1887, opgemaakt door notaris Rits te 's-Hertogenbosch.
- 47 Bevolkingsgegevens Gemeente Archief Den Haag, Streek Archief Regio Eindhoven en GAB.
- 48 RANB AVH stapel nog niet geïnventariseerd archief.
- 49 SAV Notarieel Archief Notaris Hendrik Bernard Niemann 1901 inv. 77, *Transportakte* 2-8-1901.
- 50 RANB AVH inv. 60 Kasboek 1911-1914, rekeningen aannemer A.J. van der Heijden; Gemeentegids (1932) 37-38.
- 51 GAB Hinderwetvergunningen 1929; Aantekeningen G.J. Burgers.
- 52 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 53 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996; R.A. Burgers promoveerde in januari 1954 op de studie *Honderd jaar G. en H. Salomonson; kooplieden-entrepreneurs, fabrikanten en directeuren van de Koninklijke Stoomweverij te Nijverdal* (Leiden 1954).
- 54 ABU Annonce juni 1960, Briefpapier 1969. Van de Ven was sinds het interbellum geen weverij meer, maar een textielhandel.
- 55 RANB AVH geen inv. Diversen.
- 56 ABU Brieven van 20-10-1964 van Van Hoogerwou aan Arbeidsbureau Boxtel en van 23-11-1966 van Van Hoogerwou aan Van Oerle; Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 57 *Brabants Centrum* 29-1-1971; ABU Brief 1-9-1969 aankondiging van deze samenwerking.
- 58 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 59 RANB AVH geen inv. Personeelslijst; Aantekening G.J. Burgers.
- 60 Mededeling G.J. Burgers 12 oktober 1996.
- 61 RANB AVH Diversen.
- 62 RANB AVH inv. 71 Rekeningen 1902-1904. Andere leveranciers waren Smits & Cie. in Eindhoven, J. Kortenoever & Zoon in Gouda; de S.A. Linière de Roulers in het Belgische Roulers; de spinnerij/weverij Les Fils d'Emmanuel Lang in Nancy; The Edenderry Spinning Co. Limited in Belfast.
- 63 RANB AVH inv. 39 Uitgaande brieven 1926-1928.
- 64 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996 en 16-1-1997.
- 65 RANB AVH inv. 71 Rekeningen 1902-1904.
- 66 RANB AVH inv. 42 Inkoopboek 1904-1910.
- 67 Leveranciers van halffabrikaten zijn onder meer de Gebrs. Bisdom, Van den Briel & Verster en N.V. Eindhovensche Katoenmaatschappij v/h Ign. de Haes, Eindhoven; Van Besouw, Goirle; M. de Leeuw & Zoon, J. van Oerle & Zn. en A.B. Hertzberger, Boxtel; Van den Bergh Krabbendam, Tilburg; J.H. Meijerink & Zonen en M.M. Poppers, Winterswijk; S.J. Spanjaard, Borne; Gebrs. Van Dam en Van Heek, Enschede; Gebrs. Driessen, Aalten; De Jonge & Van Dam 'N.V. Eerste Nederlandsche Kantfabriek', Hengelo.
- 68 Onder andere bij de Bielenfelder Aktiengesellschaft, S.A. Stern en de Bielenfeld 'Mech. Weberei' Delius & Sohn in Bielefeld; J. Rinkel, Keulen; S. Fränkel 'Tischzug und Leinwandfabrik', Neustadt; Albert Carlier 'Batistes, Linions, Mouchoirs' in Valenciennes; Les Fils d'Emmanuel Lang in Nancy en Parijs; Sonderegger & Co., Herisau (Zwitserland).
- 69 RANB AVH inv. 42 Inkoopboek 1904-1910; Andere leveranciers waren M. de Leeuw & Zoon, Boxtel; J. van Oerle & Zn. te Boxtel; Adolf Wallach, Amsterdam; Van den Briel & Verster, Eindhoven; Gebrs. Van Dam, Enschede; D.J. ten Hoopen & Zoon, Haaksbergen; Stoomspinnerijen en-Weverijen v/h S.J. Spanjaard, Borne; N.V. Ramaers Textielfabriek, Helmond; J. Wellink, Oldenzaal; Van Heek, Enschede; B.W. Reinders, Amsterdam; N.V. Katoenfabrieken v/h Arntzenius Jannink & Co., Goor; Mansfelds Groothandel in Linnen en Manufacturen, Utrecht; G.E. Caesar 'Maison de Blanc', Amsterdam.
- 70 De oorkonde is in het bezit van G.J. Burgers, Twello.
- 71 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 72 ABU Brief dd 18-1-1940.

- 73 Voor Boxtel RANB AVH inv. 36 Uitgaande brieven 1917-1921, Brief dd 7-1-1920; Voor St.-Oedenrode o.a. RANB AVH inv. 21 Uitgaande brieven 1888-1895, Brief dd 4-9-1893; voor weeshuis zie o.a. RANB AVH inv. 41 Briefkaart 25-8-1903, inv. 30 Uitgaande brieven 1909-1910, Brief dd 3-1-1910.
- 74 RANB AVH inv. 23 Uitgaande brieven 1899-1902.
- 75 RANB AVH inv. 39 Uitgaande brieven 1926-1928, Brief dd 11-2-1927.
- 76 RANB AVH inv. 105 Kasboek 1898-1903, fo. 81.
- 77 Mededeling mevr. Van de Steen-Michielsen, in de jaren '30 naaister, na 1945 cheffin van het atelier (5-9-1996); Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 78 RANB AVH inv. 118 Bestellingen 1901 Brief dd 9-8-1901 van de Haarlemsche Machinefabriek.
- 79 GAB Gemeenteverslagen 1876-1929; RANB AVH inv. 45 Kasboek 1903-1907, fo. 49.
- 80 RANB AVH inv. 95 Ingekomen brieven 1909-1910, Brief dd 11-1-1910.
- 81 RANB AVH inv. 7 Kasboek 1918-1923 fo. 23 en 26.
- 82 RANB AVH inv. 36 Uitgaande brieven 1917-1921 Brief dd 10-6-1919 aan de Gemeente Boxtel; GAB Gemeenteverslagen 1918-1922.
- 83 Aantekeningen G.J. Burgers.
- 84 RANB AVH inv. 10 Ingekomen brieven 1910-1911, Brief dd 23-6-1911.
- 85 Aantekeningen G.J. Burgers.
- 86 RANB AVH inv. 7 Kasboek 1918-1923 fo. 23 en 26; RANB AVH inv. 125 Ingekomen rekeningen 1920-1921 Rekening dd 31-12-1920.
- 87 RANB AVH inv. 125 Ingekomen rekeningen 1920-1921; ABU o.a. rekening van Portten dd 9-5-1934.
- 88 RANB AVH inv. 114 Diversen Kladbalansen 1917-1922.
- 89 RANB AVH geen inv. Taxatie-rapport der machinerieën, werktuigen, losse en vaste gereedschappen en dergelijke van de linnenweverij W.J. van Hoogerwou en Zn. opgemaakt in 1947 door Tattersall & Holdsworth, Enschede; Aantekeningen G.J. Burgers.
- 90 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996.
- 91 RANB AVH inv. 128 Diversen Enquêteformulier bij circulaire no. 1665 dd 22-12-1958; een witgetouw werkt met 1 spoel, een bontgetouw met meerdere afhankelijk van het aantal te verwerken kleuren.
- 92 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 93 Aantekeningen G.J. Burgers.
- 94 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996.
- 95 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996.
- 96 RANB AVH inv. 36 Uitgaande brieven 1917-1921 Brief dd 10-6-1919 aan de Gemeente Boxtel; GAB Gemeenteverslagen 1918-1922.
- 97 W.A.G.M. Bergmans, 'DAMAST voor de grote wereld', *Goed Nieuws* 6 (26-5-1956) nr.21-10.
- 98 RANB AVH inv. 39 Uitgaande brieven 1926-1928 Brief dd 17-3-1927.
- 99 'Het ambacht leeft nog', *De Textielindustrie* (mei 1960) 213.
- 100 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996; RANB AVH Diversen: in juli 1938 heeft Van Hoogerwou bij de Gebrs. Rossmark Machinefabriek te Almelo een complete ontijzerings- en ont-hardingsinstallatie gekocht.
- 101 RANB AVH inv. 60 Kasboek 1911-1914 fo. 43.
- 102 RANB AVH inv. 39 Uitgaande brieven 1926-1928, Brief dd 10-2-1927 en 18-10-1927.
- 103 Aantekeningen G.J. Burgers.
- 104 RANB AVH inv.36 Uitgaande brieven 1917-1921 Brief dd 30-7-1918 aan het Centraal Bureau voor Manufacturen, Afd. Arbeidsstatistiek, Halffinnen: linnen inslag en katoenen ketting.
- 105 Gemeentearchief Tilburg (verder GATb) Archief Van Hoogerwou (verder AVH) inv. 4 Commissieboek Register van opdrachten 14-11-1855 tot 3-5-1856.
- 106 RANB AVH inv. 21 Uitgaande brieven 1888-1895, Brief dd 7-3-1891.
- 107 RANB AVH inv. 36 Uitgaande brieven 1917-1921, Brief dd 30-1-1918.
- 108 RANB AVH inv. 36. Uitgaande brieven 1917-1921, Boek 1917-1919 fo. 304, 670, 700, 886; Diversen geen inv. Offerte 1919 van W. Kuhlen, Düsseldorf dd 22-5-1919.
- 109 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996.

- 110 ABU Folder jaren zestig.
- 111 RANB AVH inv. 39 Uitgaande brieven 1926-1928 bv. brieven dd 15-1-, 13-4-, 4 en 14-5-1927; mededeling G.J. Burgers 12-10-1996.
- 112 IJsselsteijn, *Van linnen en linnenkast*, 152; P.A. Scheen, *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950* (Den Haag 1969) 638.
- 113 E.M. Rogge, 'Jubileum-damast', *De vrouw en haar huis* 29 (1934/'35) 136-138; 'Het ambacht leeft nog', *De Textielindustrie* (mei 1960) 213.
- 114 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996; ABU Krantenartikel m.b.t. de Laurenskerk in Rotterdam; tekening geschenk aan koningin Juliana 13-11- 1962.
- 115 RANB AVH inv. 36 Uitgaande brieven 1917-1921, Brief dd 9-1-1918.
- 116 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996.
- 117 W.A.G.M. Bergmans, 'DAMAST voor de grote wereld', *Goed Nieuws* 6 (26-5-1956) nr.21-10; mededeling G.J. Burgers 12-10-1996.
- 118 *Brabants Centrum* 29-1-1971; ABU Rekening aan de gemeente Tilburg dd 29-1-1971; E. Beseling, *De musealisering van de techniek* (Amsterdam 1996) 123.
- 119 GATb Archief Van Hoogerwou inv. 4 'Commissieboek' 14-11-1855 tot 3-5-1856; RANB AVH inv. 112 Debiteurenboek 1872-1875.
- 120 GATb Archief van Hoogerwou inv. 8 Adresboek van afnemers (ca. 1890).
- 121 RANB AVH inv. 21 Uitgaande brieven 1888-1895, Brief dd 2-1-1891; 3-7-1893.
- 122 ABU Rekening december 1896 van Nijh & Van Ditmar voor wervingsadvertenties in kranten op Java, Curaçao en in Suriname.
- 123 RANB AVH Uitgaande brieven 1892, 1900, 1910, 1920, 1927.
- 124 RANB AVH inv. 112 Debiteurenboek 1872-1875 fo. 240.
- 125 RANB AVH inv. 21 Uitgaande brieven 1888-1895, Brief dd 3-5-1900.
- 126 RANB AVH inv. 94 Ingekomen brieven 1909-1910 dd 30-12-1909.
- 127 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 128 Zie 'De luister van het Hoog Ambacht', *Spil en Spoel. Maandblad voor het textiel* 6 (1956), 188.
- 129 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 130 RANB AVH inv. 41 Briefkaarten, Briefkaart dd 14-12-1899; inv. 23 Uitgaande brieven 1899-1902, Brief dd 10-7-1899, 26-4-1904; inv. 95 Ingekomen brieven, brief dd 25-2-1910.
- 131 RANB AVH inv. 50, Grootboek 1890 fo. 78 Winst en Verliesrekening 1891/1892; inv. 49 Verkoopboek 1907-1915.
- 132 RANB AVH inv. 64 Gegevens omzetbelasting juli 1934-maart 1937; ABU Jaarrekening 1959, Conceptbalans 1962.
- 133 ABU Jaarrekening 1959, Conceptbalans 1962.
- 134 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 135 RANB AVH inv. 102 Kasboek 1928-1934 los vel en fo. 41, 42, 60.
- 136 Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 137 Mededeling G.J. Burgers 12-10-1996.
- 138 'Queens's craftsmen who rule the waves' *Holland Herald* (nr. 11 1976) 44.
- 139 GATb Archief Van Hoogerwou inv. 4 'Commissieboek' Register van opdrachten 1855-1856.
- 140 RANB AVH inv. 6 Kassaboeke 1887-1889 fo. 3; Mededeling G.J. Burgers 16-1-1997.
- 141 RANB AVH inv. 36 Uitgaande brieven 1917-1921, Brief dd 10-1-1918.
- 142 Volgens G.J. Burgers is er met uitzondering van kortlopend krediet nooit een beroep gedaan op de kapitaalmarkt.
- 143 RANB AVH inv. 39 Uitgaande brieven 1926-1928 Brief dd 7-12-1927.